

Hammarö kyrka

Svenska kyrkan

HAMMARÖ FÖRSAMLING

190

2

Kyrkan ligger tyst och stilla.
Kyrkvaktmästaren anländer och börjar
förbereda gudstjänsten.
Psalmsiffrorna hängs upp.
Silverljusstakarna plockas fram.
Ljusen tänds.
I sakristian byter prästen
om till liturgiska kläder.
På läktaren sjunger kören upp.
Gudstjänstbesökarna börjar anlända
och möts av kyrkvärdarna.
Psalmböckerna delas ut.
Besökarna kommer på plats.
Prästen hälsar välkommen.
För en sekund blir det alldeles tyst,
sedan ringer kyrkklockorna.
Gudstjänsten kan börja.

Hammarö kyrka

Vandring i ett kyrkorum

Text/Layout/Foto/Teckningar: Annika Eriksdotter. Layout/Foto: Johanna Hedström.

Foto: Conny Wahlström, Jan-Evert Petersson.

Bild på omslaget: Detalj av skulpturen Kärleken på altaruppsatsen

Copyright © Annika Eriksdotter. Tryckeri: AB Knappen

Välkommen till Hammarö kyrka, Värmlands enda och en av Sveriges 11 medeltida träkyrkor. De äldsta delarna av den nuvarande kyrkan tillkom i början av 1300-talet. Man vet att det funnits en kyrka redan på 1200-talet. Hammarö kyrka är en pilgrimskyrka. Pilgrimerna kom till Hammarö, ofta med båt. Efter att ha stannat till vid Hammarö kyrka fortsatte de sin färd längs Klarälven till den helige Olavs grav i Nidarosdomen.

När du vandrar i kyrkorummet kan du uppleva olika tider. I 700 år har människor kommit till just den här kyrkan. De har upplevt både glädje och sorg, stillhet och rörelse, tystnad, musik, ord som förkunnats. Varje föremål i kyrkorummet rymmer berättelser. Du kan se hur träsnidaren format trä till de skulpturer du har framför dig. Målaren har levandegjort träet ytterligare genom sina penseldrag med färg. Över tid har kyrkan dessvärre berövats t.ex. vägg och takmålningar som fanns i den gamla kyrkans långhus. Men varje tid har också tillfört kyrkan något, t.ex. glasmålningarna i korsarmarna från år 1934.

Kyrkorummet kan förmedla en närvaro av något större, av Gud, av stillhet, av frid. Välkommen än en gång till Hammarö kyrka, upplev tystnaden, upplev konstverken, delta i en gudstjänst, tänd ett ljus eller sätt dig bara ner och vila en stund.

*Hammarö, april 2009
Annika Eriksdotter*

Innehåll

8-10	Tidslinje, kyrkans historik	
11	Kyrkorummets symbolik samt triumfkrucifix	1 (nummer i bilden)
12-13	Altarupsats	2
14-15	Södra väggen i koret, samt kyrkans ljuskronor	3
16-19	Sakristian (bakom altaret finns dörren till sakristian)	4
20-21	Dop, dopfunt	6
22-23	Mariaaltarskåp	5
24-25	Nattvarden	
26	Textilier	
27	Konfirmation	
28	Gudstjänst	
29	Vigsel	
30	Glasmålningar	7
31	Predikstol	8
32	Orgel	
33	Begravning	
34-35	Kyrkogården	
36	Klockstapeln	
37	Slutord	
38	Käll- och litteraturförteckning	

Tidslinje

Hammarö kyrka tidigt 1300-tal till år 1717.

Långhusets östra vägg med målningar föreställande yttersta domen och koret som det kan ha sett ut vid mitten av 1500-talet.

Kor och altarpupsats från år 1748.
Foto: Anna Ollson, 1913.

År 1200 1300 1400 1500 1600 1700 1800

Redan på 1200-talet finns en liten stavkyrka på Hammarö. År 1931 hittades stavkyrkoplankor under sakristians golv. Dendrodateringar kan inte säga att kyrkan byggdes ett visst år, men den yngsta undersökta årsringen härrör från år 1222.

Kyrkan blev med tiden för liten och i början av 1300-talet byggdes en kyrka av liggande timmer. Ursprungligen var förmodligen timret synligt.

När kyrkan kläs med spån är okänt. Spånbekladnaden kom sannolikt till för att skydda timret mot röta.

Kyrkan får vägg- och takmålningar i slutet av 1400-talet. Sannolikt är det mästern Amund som utför målningarna med kalkfärg direkt på timmerstockarna.

Detalj målning södra väggen (4:e arkadbågen från vänster). Den uppståndne Kristus visar sig. Mark 16:9-20.

Under första hälften av 1500-talet får kyrkan ett Mariaaltarskåp. Det kan ha placerats som huvudaltarskåp inne i det dåvarande koret (H Kjellin, Å Nisbeth). Östväggens lilla korfönster sätts då troligen igen. Teckningen ovan visar hur det då kan ha sett ut in mot koret. Alternativt sätts Mariaaltarskåpet upp i kyrkans nordöstra hörn.

Mariaaltarskåp från första hälften av 1500-talet.

1717
Kyrkans långhus förlängs med ca 7 m i väster.

1720
Nya fönster tas upp och de medeltida fönstren utvidgas.

1730
En läktare byggs i väster.

1747-48
Kyrkan byggs ut och får sin korsform. Snickaren Jan Mårtensson i Torsviken utför arbetet. Öppningen mellan koret och långhuset sätts igen. Det gamla koret blir nu sakristia. Kyrkan får en ny altartavla utförd av bildhuggaren Isac Schullström. Fastmonterade bänkar sätts in.

1822
Kyrkans väggar och tak vitlimmas.

1830
Det föreslås att bygga en ny kyrka av sten. Av ekonomiska skäl genomförs aldrig bygget och den sten som forslas fram används istället till att bygga en kyrkogårdsmur. Kyrkogården var tidigare inhägnad av ett trästaket.

1852
Kyrkan får en ny, odecorerad predikstol.

1860
Kyrkan får sin första orgel. Den köps på en auktion efter klockaren Melanoz i Östra Ämtevik. Dagens orgel är från år 1971.

Klockstapel och Hammarö kyrka i februari år 1850.
Teckning (något beskuren): GH Melin, år 1850.

Hammarö kyrka 1860-1934.

1900

2000

1850-60

Kyrkans sadeltak byggs om och får ett tak i skiffer med lägre, brutna fall. Ytterväggarnas spånklädsel byts ut mot vitmålad revertering (putsbeklädnad). Fönstren görs lika stora på hela kyrkan. Det gamla treklöverformade innertaket ersätts med tunnvalv av trä. Koret och sakristian får plant tak.

1890

Orgeln byts ut till en ny, byggd av A. G. Pettersson, Älvsbacka.

1894

Ytterväggarnas revertering ersätts av vitmålad panel. Innerväggarna får en beklädnad av bräder och papp. Väggarna i sakristian överkläds med pärlspont och en eldstad muras upp vid norrväggen.

1911

En pojke tar sig upp på vinden över sakristian och där hittar han brädor med målningar, han ser också målningarna på öst och västväggen. Riksantikvariern underrättas. År 1928 görs en restaureringsplan och år 1929 tas pärlspontbrädorna bort och man kan se väggmålningarna. I maj 1931 tas det plana taket bort i sakristian och nu kan även de medeltida gavelmålningarna ses. Det ursprungliga trävalvet rekonstrueras och väggmålningarna konserveras.

1921

Den siste prependepastorn hette J. B. Börjesson 1886-1921. Fr.o.m. 1921 får församlingen kyrkoherdar. A.T. Qvick är den förste 1921-24.

1926

Kyrkan får en ny orgel, byggd av Gebrüder Rieger, orgelbyggare.

1926-61

JH Ramström kyrkoherde

1931-34

Kyrkan renoveras och yttertaket får återigen en sadelform och kläs med tjärade träspån. Ytterväggarna får åter igen spåntäckning, nu med maskintillverkade spån. En ny predikstol av Peder Jensen tillkommer samt två glasmålningar i korets fönster.

1934

Vapenhuset byggs till, arkitekt E. Lundberg.

1943

Orgeln byggs om och utökas med tre stämmor.

1961-75

A.R. Johannesson kyrkoherde.

1964

Yttertaket beläggs med nya spån.

1968

Långhusets och korets innerväggar kläs med träpanel. En källarvåning grävs under vapenhuset för toalett och förvaring. Västläktaren byggs delvis om. Konservatorsarbeten på målningar, altaruppsats och altarskåp utförs av konservator Olle Hellström, Skara.

1969

Dopfunten restaureras av R S Wibeck.

1971

Ny orgel i ny fasad, byggd av A. Magnusson, Mölnlycke, sätts upp på västläktaren.

1975-2002

B-G Andersson kyrkoherde.

1980

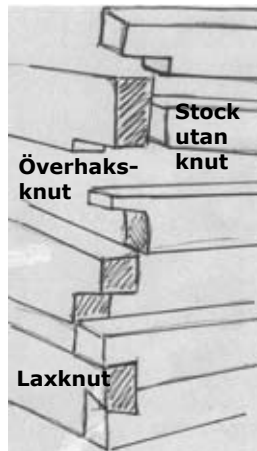
Samtliga yttertak läggs om med impregnerat klivet spån.

2002-

J-E Petersson kyrkoherde.

Koret under renoveringen 2007-08. Foto: Bo Hagberg.

Timrad knut - skiss, år 2009.

Hammarö kyrka 19 april 2009.

2007

2008

2009

1 september **2007** - 1 juni **2008**
Kyrkan genomgår en stor renovering både ut- och invändigt. Huvudentrén trappa görs om till en stenlagd ramp. Invändigt målas kyrkan om i en delvis ny färgsättning, taket laseras.

Altartavlan, Mariaaltarskåpet och altarringen rengörs och konserveras. Målningarna i sakristian rengörs med mjuk borste och med hjälp av gelatin återfästs restfärger av konservator Cecilia Skoglund och medhjälpare från Värmlands museum. Kyrkan får en handikappanpassad toalett samt garderob i markplan.

Arkitekt under renoveringen:
Annika Larsson, Skanark AB,
Generalentreprenad:
NK Bygg AB

Träspån
1934

Panel
1894

Timmer
1300-tal

Den 6 mars **2009** ”öppnas” kyrkans nord-östra hörn upp så att timringen från 1300-talet kommer i dagen. Detta för att timmermän skall kunna studera hur kyrkan byggts. Kunskapen behövs inför återuppbyggnaden av Södra Råda kyrka. Under Hammarö kyrkas träspån från 1934 finns en vitmålad panel i fura från 1894.

Innan kyrkan fick sin panel hade kyrkan en putsbeklädnad från 1860. Timmerstommen, som består av fyrkantshuggna furustockar (en kärna av trädets mitt kvarstår, man har skalat bort alla rundningar), är påverkad av spår från putsningen i form av inhugg, brukrester och spikhål som förmodligen är följden av att man försökt skapa fäste för putsen. Knutens hörn har huggits ”rund”, också det förmodligen för att underlätta putsningen. Endast en syllstock (stock mot botten)

och stock nr ett i nordväggen har någorlunda spår av sprätt-huggning, en teknik där man hugger längs med fibrerna för att få en slät yta (sprätt-huggningen försvann nästan helt efter digerdöden i 1300-talets mitt). Syllstocken har en laxknut.

I övrigt har en knut teknik använts som heter överhaksknut. Det betyder att uthugg för hak endast har gjorts i den stock som läggs ovanpå liggande stock (se skiss ovan). Detta har bland annat inneburit att mycket tunna hak uppstått i knuten samt att en stock faktiskt helt saknar knut. I de knutar där haken ändå finns sitter dymplingar (trä "spikar") borrade igenom.

Att en stock saknar knut är märkligt eftersom knuten har till uppgift att sammanbinda stockarna i ett hörn.

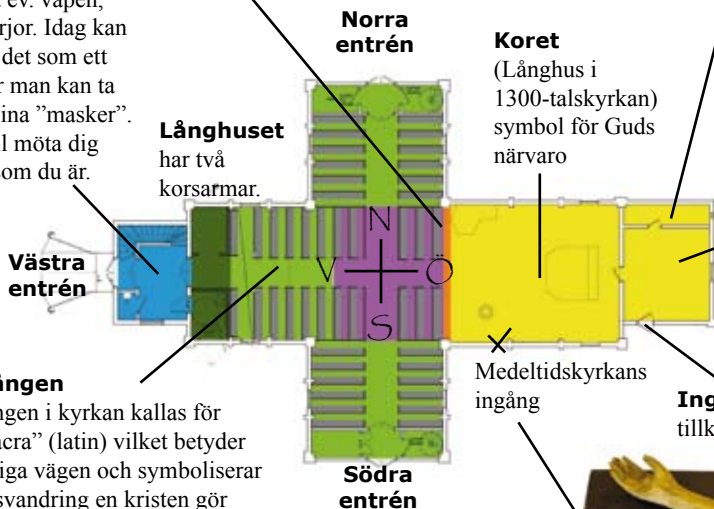
Kyrkorummets symbolik

Vapenhuset

I äldre tider ställde människor här ifrån sig sina ev. vapen, t.ex. värjor. Idag kan man se det som ett rum där man kan ta av sig sina "masker". Gud vill möta dig precis som du är.

Gränsen mellan kor och långhus

är markerad med trappsteg och ett triumfkrucifix. Detta är gränsen mellan den här världen (långhuset) och himlen (koret).

Mittgången

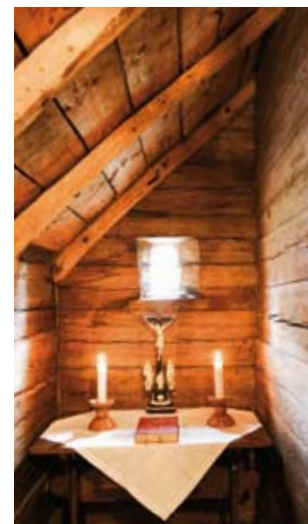
Mittgången i kyrkan kallas för "Via Sacra" (latin) vilket betyder den heliga vägen och symboliserar den livsvandring en kristen gör mellan dopet och döden. Från väster mot öster.

Ursprunglig sakristia

Det lilla fönstret har släppt in ljuset i 700 år och kan så göra i många år till. På altarbordet står en calvariegrupp, korsfästelsegrupp snidad i trä år 1748.

Dagens sakristia

(Koret i 1300-talskyrkan) förberedelserum för präster och andra inför en gudstjänst.

Ursprunglig sakristia.

Ingång som tillkom år 1748

Medeltidskyrkans ingång

Triumfkrucifix, snidad i trä, från 1300-talet. Tillverkare okänd.

Triumfkrucifixet visar en lidande Kristus med hängande huvud, ett sk. gotiskt krucifix. Fötterna är korslagda och fastspikade med en spik. Kristi törnekrona saknas. Den högra armen, fingrar på vänster hand och tår på den högra foten samt korset är nyttillverkade vid 1934 års renovering.

1300-talet

Den ursprungliga timmerkyrkan.

År 1717

Kyrkan byggs ut ca 7 m mot väster.

År 1747-48

Kyrkan byggs ut och får korsarmar.

År 1934

Kyrkans vapenhus byggs.

År 2008

Utrymmet under den västra läktaren byggs in och rymmer idag toalett och kapprum.

Foto: A. Gunner 1934.

Medeltida dörrpost

Vid renoveringen år 1934 påträffade man under brädfodringen den medeltida kyrkans långhusportal med skulpterad dörrpost.

Altaruppsats

Snidad i trä, i provinsiell barockstil av Isac Schullström från år 1748. Huvudmotivet är korsfästelsen. Luk 23:26-49.

Isac Schullströms födelseort är okänd men han dog i Rolfsbyn, Svanskog år 1778, 66 år gammal. Han hade sin verkstad i Karlstad fram till år 1764, därefter flyttade han med sin familj till Svanskog.

Var Schullström fått sin utbildning till bildsnidare är okänt, men troligen var bildhuggare Bengt Wedulin en av hans läromästare. Schullström fick burskap dvs. han fick självständigt utöva yrket som bildsnidare år 1736. Schullströms arbeten finns i över 30 kyrkor i Värmland och Dalsland, hans specialitet var altaruppsatser och predikstolar.

Altaret är det mest centrala i ett kyrkorum. Vid altaret firas nattvard vilket är det centrala i den kristna tron. I vår tid har altaret flera funktioner, i kyrkoinvigningsmässan står:

”Detta altare skall tjäna som bord för den heliga nattvarden. Det skall vara en plats för bön och välsignelse och ett tecken på Guds närvaro i sin kyrka”.

Detalj Jesu ansikte.

Altaruppsatsens symboler

Huvudbilden är korsfästelsen, Luk 23:26-49, med Jesus på korset omgiven av Maria (Jesu mor till vänster, sett framifrån) och Johannes, en av Jesu lärjungar (till höger).

Under Jesus fötter är en **dödskalle** placerad. Den symboliserar att Jesus segrar över döden. Enligt legenden är det Adams dödskalle.

INRI, är den överskrift som Pilatus lät sätta upp på Jesu kors, det är en förkortning av Ihesus Nazarenus Rex Iudaeorum-Jesus från Nazaret, judarnas konung. Korsfästelsen är inramad av två raka, släta kolonner. Dessa omges av hängande festonger. Under kolonnerna sitter änglar och mellan dem en platta med inskriptionen:

”Til Guds ära och Kyrkans prydnad är Thenna altar-Tafla skänkt af fru prostinnan ANNA CATHARINA DIONYSIA GEIJER år 1748. COL. III. V.25.24. alt hwad I gören thet görer af hiertat såsom HERranom och icke människom och weter at I af HERranom skolen få arfsens lön ty I tienen HERranom CHRISTO”.

På baksidan av altaret finns ett porträtt av Anna Catharina Dionysia Geijer.

Solen på överstycket symboliserar himmelska strålar. I solens mitt står ordet **Jahve**, Guds namn på hebreiska. Solen omges av tre skulpturer som symboliserar tro, hopp och kärlek. Från vänster:

Kärleken symboliserar av en kvinna som håller i ett flammande hjärta, två barn omfamnar henne (närbild på folderns omslag). **Trons kvinna** håller i ett kors och en kalk.

Hoppets kvinna håller en fågel och ett ankare står lutat mot hennes högra sida.

Triangeln (ovanför Jesus på korset) är en **treenighetssymbol** för Fadern, Sonen och den Helige Ande.

I triangeln **Guds allseende öga**. Du är alltid sedd och alltid älskad.

Treenighetssymbol med Guds allseende öga.

Tro

Hopp

Kärlek

Förgylld
akantus-
ornamentik

Ljussteget

Altarbrun

Antependium

Altarring

Kormatta

Altarbrun (smal textil bård på altaret) tillverkat år 1968, av Greta Mörk, Libraria. Mönstret från vänster: Två fiskar och fem bröd, Matt 15:32-38. I centrum ett grekiskt kors, till höger en båt som symboliserar kyrkan. Den stora textilen som täcker altarets framsida kallas för **antependium**.

Altarringen i halvcirkelform framför altaret är från år 1852. Formen symboliserar att det sker en förening mellan tid och evighet i nattvarden. Den osynliga delen av altarringen som gör cirkeln hel symboliserar det himmelska.

Kormatta från år 2008, vävd av A. och I. Hedlund efter skiss av A. Eriksson.

Kormatta

Vägen till altaret är den kungligt röda gångmattan, Matt 21:1-9 (från år 2008, Kasthall) som övergår i kormattan. I mattans centrum en båt som symboliserar kyrkan. I det gyllene seglet sitter ett grönt kors (livets träd), i mattans hörn, röda kors (Jesu blod).

Ljussteget

Utmärkelsen ”miljövernets Ljusstake” har församlingen fått för sitt arbete med frågor som rör allas vår framtid, för en rättvisare och hållbarare värld.

Processionskors från år 1993 av Gunnar och Ann-Cristin Eriksson. Processionskorset symboliserar att Kristus är med oss på vår vandring mot det eviga livet. Korset är tillverkat till minne av konstnärernas 17-åriga son, Christian, som tragiskt omkom i en olycka i Österrike år 1992. I centrum av korset hänger ett hjärta av bergkristall (från Österrike), som symboliserar den oförgångliga och eviga kärleken.

14 Hammarö kyrka

Kyrkans ljuskronor (bild till vänster)
Samtliga äldre ljuskronor är tillverkade i mässing med hållare för levande ljus.

I koret hänger en ljuskrona från år 1748, i kyrkans korsmitt en ljuskrona från år 1680 och i den södra korsarmen en ljuskrona från år 1777 med inskriptionen ”gudh til ähra kyrkan til pryddo hit skänkt af Herrans huses älskare Jöns Wennerberg AO 1777”. I den norra korsarmen hänger en ljuskrona från år 1793.

Ovanför dopfunten hänger en ljuskrona i empirestil från år 1822. Vid renoveringen år 2008 tillkom ljuskronor med elektrisk belysning, från Örsjö belysning.

Påskljusstake i mässing från år 1981

Påskljuset är ett stort ljus med kristusmonogram omgivet av A=alfa och O=omega, det symboliserar att Jesus var början och slutet, Joh 1:8. Ljusets tänds vid påsknattsmässan alternativt på påskdagen och är en uppståndelsesymbol.

Södra väggen i koret

Ljuset står i kyrkans norra del fram till Kristi himmelfärdsdag, då flyttas ljuset till dopfunten. De dopljus som dopfamiljer får vid dop tänds på påskljuset.

Korstolar

Från år 2008 byggda av JH Snickeri, Karlstad, efter skiss av Annika Eriksson.

Detalj korstol.

Brudkrona i filigransarbete från 1600-talet

Traditionen berättar att kronan skänkts av drottning Kristina år 1651 och den finns med i 1780 års inventarieförteckning.

På 1700-talet åkte ett brudpar med häst och släde över isen från Hammarö till Karlstad. Isen brast, brudparet omkom och brudkronan sjönk till botten. Efter en tid fick fiskaren Norén, från Gråberg, Hammarö, upp kronan i sitt nät och idag kan vi se kronan i kyrkan.

En av de sista gångerna brudkronan användes var när Karlstads-tidningens redaktör, Wenzel Björkhagen gifte sig med sin Anna 25 april 1914.

Wenzel och Anna Björkhagen år 1914.

Stavkyrkoklankor från 1200-talet

Plankor från 1200-talets stavkyrka påträffades under sakristians golv år 1931. Man fann ca. 20 plankor totalt.

Kyrkoherde J.H. Ramström hade fått sig berättat om tidigare gravsättningar under sakristians golv. Han lät därför bryta upp en del av det år 1894 inlagda golvet. Under det fann man 1748 års golv och därunder ett ännu äldre golv. Genom en öppning kunde man se ett antal nedställda kistor.

Efter att riksantikvariern underrättats utfördes en närmare undersökning av kistfynden. Gravsättningarna, 9 barnkistor och 4 vuxenkistor, härrörde från 1700-talet och några av de begravdas identitet kunde fastställas genom kistplåtar med namn, t.ex. Maja Gyllenflycht, född Linroth, död år 1747 och Erik Gyllenflycht död år 1771.

Det visade sig att golvet närmast kistorna bestod av plankor från den tidigare stavkyrkan. Plankorna hade rännor, sk nåtar eller notar och fjädrar (smala längsgående kanter avsedda att passas in i rännorna på den plank som står bredvid) en del plankor hade ristad eller glödotridad dekor. Dendrodateringar kan inte säga att stavkyrkan byggdes ett visst år, men den yngsta undersökta årsringen härrör från år 1222.

På östra väggen bakom altaruppsatsen kan man ana väggmålningar från 1400-talet (även dessa är sannolikt utförda av mästern Amund föreställande den yttersta domen. Årkeängeln Mikael (Ijusets ängel, de dödas beskyddare, har två attribut: vågen och svärdet). Här håller han en stor våg i sin vänstra hand. Med den väger han människornas själar. En människosjäl syns i en av vågskålarna. På vardera sidan om Mikael ser vi solen och månen, se teckning sid 8.

Liljesten från 1100-talet i sandsten med livsträdsmotiv och hjärtformigt omskrivna palmetter (stilerade palmkronor). Liljestenen var sannolikt gravhäll över lagmannen Folkvidr på Hammars gård.

Ursprungligen var stenen röd med silverfärgade mönster. Detta kunde fastställas genom en provtagning av stenkonservator Eva Ernfridsson (från Göteborgs universitet) i september 2008.

Resultatet visade spår av järn, vilket tyder på att stenen varit bemålad med järnoxid, röd färg. Det förekom också spår av silver vilket tyder på en medveten applicering.

Detalj, målning på östra väggen.

Sakristian

Genom en dörr bakom altarpopsatsen kommer vi in till sakristian. Det här rummet var den medeltida kyrkans kor. Vid den tiden fanns ett **fönster** på södra väggen, ett i den dåvarande sakristian, som är bevarat än idag. Även östra väggen hade ett litet fönster. Men det sattes troligen igen på 1500-talet när kyrkan fick ett Mariaaltarskåp, som sannolikt placerades som huvudaltare (se teckning sid. 8). Alternativt sattes Mariaaltarskåpet upp i kyrkans nordöstra hörn. År 1720 gjordes de medeltida fönstren större.

Väggmålningarna tillkom sannolikt runt år 1480 och är målade med kalkfärg direkt på timmerväggarna. Ursprungligen var också kyrkans tak målat. Några målade takbrädor finns bevarade men förvaras på Statens Historiska Museum. **Målarmästare** var troligen mästern Amund, samme man som några år senare, år 1494, signerade långhusmålningarna i Södra Råda gamla kyrka. **Amund Nilsson** levde omkring 1460-1540 och var både målare och borgmästare i Skänninge. Amunds konstnärliga stil är naivistisk och folklig och kan sägas tillhöra den Birgittinska målarskolan i Vadstena. Amund hade dock sin verkstad utanför Vadstena kloster.

Östra väggen

Nådastolen (högst upp mot taket)

Nådastolen omgiven av solen, månen och liknelsen om de tio brudtärnorna, Matt 25:1-13. Gud Fader sitter på en tron och håller den korsfäste sonen Jesus framför sig. Över hans huvud svävar en duva, den helige Anden.

Arkadbågarnas målningar fr vänster:

1. Målningen är skadad men förställer sannolikt Jesus inför Kajafas, den judiske översteprästen, Matt 26: 57-68
2. Jesus inför Pilatus, Matt 27:15-26

3. Målningen helt förstörd av fönsterbågen.
4. Törnekröningen, Matt 27: 27-31. Två figurer med långa böjda tänger vrider om törnekronan kring Jesus huvud. Blodet drop-

par över hans ansikte.

5. Kristus bär sitt kors, Matt 27:31

6. Jesus i korsgloria trycks mot marken av korsets tyngd.

Östväggens målningar nedanför arkadbågarna från vänster:

1. Förstörd av eldstaden som fanns här 1894-1934. Men sannolikt förställer målningen Lärjungarna i Getsemane, Matt 26:36-46.
2. Jesus fängslas, Matt 26:47-56.
- Judaskysnen, En pansarklädd krigsknekt med hillebard står bakom Judas.
- 3 & 4. Helt förstörda av fönstret.

5. Nedtagningen från korset (bilden ovan), Matt 27:57-61. Maria sörjer vid korset och håller Jesus högra hand mot sin kind. Mannen i röd mantel kan vara Josef av Arimataia. Från Jesus vänstra hand kommer tre strålar ner mot en kvinna med uppsträckta armar.
6. Pietäscen (latin pietas=vörndnad, fromhet). Maria sitter sörjande med sin döde son Jesus lagd över sina knän.

Sakramentskåp från 1300-talet

Skåpet målades på 1400-talet av samma person som målade väggarna, sannolikt av Mäster Amund. Här förvarades bröd, vin och nattvardskärlen under den katolska tiden. På skåpets dörr ser vi två änglar som håller en monstrans (liturgiskt kärl, används för att visa upp hostian, oblat/nattvardsbröd, eller relik för tillbedjan). På ena gavelsidan finns en ängel som håller en kalk. Den andra gavelsidan är omålade. Sakramentskåpet satt fram till år 1747 i den ursprungliga, medeltida sakristians nordvästra hörn. År 1925 fick skåpet sin nuvarande placering.

Dörr in till den ursprungliga sakristian, se foto sid. 11. **S:t Olof:** Målning tillkommen på 1500-talet föreställande S:t Olof med sitt attribut yxan. **Krucifix:** ursprung okänt. **Bomärke:** Sannolikt Mäster Amunds bomärke.

Norra väggen

Arkadbågarnas målningar fr vänster:

1. Intåget i Jerusalem I, Matt 21:1-11 Kristus med korsgloria och röd mantel i centrum.
2. Intåget i Jerusalem II, målningen är skadad.
3. Intåget i Jerusalem III. Vid Jerusalems portar, som symboliseras av en kyrkobyggnad. Här står en välkomstkommitté för den inridande Kristus.
4. Jesus tvättar lärjungarnas fötter, Joh 13:1-17. Målningen är svårt skadad men man kan urskilja tre personer. En gloriekrönt man, Kristus? En person sitter ner och får sina fötter tvättade.
5. Nattvardens instiftande, Matt 26:20-29. Kristus i korsgloria sitter bakom ett bord med tvärrutig duk. På sidorna om Kristus sitter fyra lärjungar med glorioer. Målningen är skadad pga en bild av S:t Olof som tillkom under 1500-talet.
6. Jesus i Getsemane, Matt 26:36-46. Målningen är nästan helt förstörd av eldstaden från år 1894 och S:t Olof.

Södra väggen

Arkadbågarnas bilder fr vänster:

- 1 och 2 helt förstörda.
3. Föreställer sannolikt uppståndelsen, Mark 16:1-8
4. Den uppståndne Kristus visar sig, Mark 16:9-20. Jesus uppenbarar sig för de sina efter döden. Gestalterna runt Jesus uttrycker genom gester sin förundran, se foto sidan 8.
5. Antagligen skildras här Kristi himmelfärd, Mark 16:19 "När Herren Jesus hade talat till dem blev han upptagen till himlen och satte sig på Guds högra sida". Man kan urskilja fem uppåtvända huvuden med glorioer.
6. Pingstundret, Apg 2:1-13, den helige andes utgjutande över lärjungarna. Just den här dagen förstod jordens människor varandras språk. Från den här dagen gick lärlungarna ut och spred evangeliet.

Dörren på den södra väggen tillkom år 1748.

Västväggens målningar

Högst upp mot taket ser vi JUNGRU MARIE KRÖNING. Kristus är klädd i en blågrå mantel, han har en krona med korsgloria på sitt huvud. Med sin högra hand sätter han en krona på Marias huvud. Maria är klädd i en vit mantel. De båda sitter på en enkel bänk och på vardera sidan om dem står änglar.

Bandstavsband

Kolonnburna arkadbågar

I fälten mellan bågarna (s.k. svicklar) sitter halvfiguränglar som tittar ner på de olika händelserna som utspelar sig under arkadbågarna.

Ur ett rött moln sträcks en spade och en slända ner till Adam och Eva, de första människorna.

1 Mos 1:27 + 1 Mos 3:20.

Eva spinner på sländan och Adam gräver. Bakom dem syns ett fantasitråd.

Kain och Abel står och samtalar.

På hebreiska betyder Eva=levande och Adam=människa.

Abel (på knä) och Kain (stående) offerar till Herren. 1 Mos 4:1-5.

Två svarta korpar strider mot varandra och Kain som tittar på får en ingivelse att döda sin bror Abel.

Kain med sitt vapen, en åsnakindbåge, griper tag i sin brors hår för att döda honom. 1 Mos 4:8.

Dop

Dofunt i täljsten
från 1200-talet

Idopet finns löftet om att Gud är med oss under livets alla dagar, oavsett vad som händer. Genom hela kyrkans historia har dopet varit den synliga bekräftelsen på varje människas självklara samhörighet med Gud och dopgudstjänsten är en glädjens och livets fest.

Dopfunten

Dopfunten, i täljsten från 1200-talet, har ett centralt genomgående uttömningshål och är dekorerad med geometriska ornament. Foten har utsirade veckade bandornament. Utanför dessa en krets med bl.a. karvsnitt, kors och ribbor.

Dopfunten kan tolkas som livets källa, som floden Jordan där Jesus döptes och Jesus grav. I slutet av medeltiden övergick man från att sänka ner hela barnet i dopvatten (submersio på latin) till att begjuta barnets huvud med vatten (affusio på latin). Då man övergick till denna dopform ställdes ett dopfat i den ursprungliga dopfunten.

Dopfat

Dagens dopfat är från år 1909. Det tillverkades av plåtslagarmästaren J.H.V. Cederblad, Karlstad. Dopfatet var ursprungligen i mäsing men försilvrades år 1968. Vid dop ställs en skål av tenn i silverdopfatet.

Dopljus

Vid dopet får familjen ett dopljus som påminner om att Jesus är världens ljus. Jesus sa: *"Jag är världens ljus. Den som följer mig ska inte vandra i mörker utan ha livets ljus"*, Joh 8:12.

På dopljuset sitter ett **kristusmonogram** som är en sammanskrivning av de grekiska bokstäverna X(=K) och P(=R), de första bokstäverna i Kristus.

Altarbrunet

utgörs av en virkad spets från år 2008 av Birgit Holmberg.

Antependium

Dopaltarets antependium

från år 1968,
av C. Lindahl-Sonesson.

Symboler uppifrån:

- Stiliserad duva,
- helig Ande,
- Mark 1:9-11.
- Kristusmonogram.
- Vattenlinje
- Fiskar

De första kristna förföljdes för sin tro och de använde fisken som ett hemligt tecken.

ICHTHYS = fisk på grekiska

I=IESOUS=Jesus

C=CHRISTOS=Kristus

TH=THEOU=Guds

Y=Hyios=Son

S=Soter=Räddare

Silverdopfatet

har en driven inskrift
”ECCE IN MANIBUS
MEIS DESCRIPSI TE”
(På mina händer har jag tecknat dig).

I dopfatets botten står **Jahve**, Guds namn på hebreiska, i en triangel-form, symbol för **treenigheten**, Fadern, Sonen och den helige Anden, omgiven av solstålar.

Dopljus samt dopkanna från år 1965 av juvelerare V.E. Johansson, Karlstad.

Du vet väl om att du är värdefull, att du är viktig här och nu, att du är älskad för din egen skull, för ingen annan är som du.

Psalm 79:1

Mariaaltarskåp

Altarskåp, skuret i trä från första hälften av 1500-talet, tillverkare okänd. Motiv Jungfru Maria och Jesus. Dörrarnas invändiga målningar är inte ursprungliga, de tillkom troligen under 1600-talet och föreställer Mose och Aron. Målningarna på dörrarnas utsida kan dock vara ursprungliga.

Målningarna på dörrarnas utsida kan vara ursprungliga.

Mariaaltarskåpet kan ha varit kyrkans huvudaltarskåp från första hälften av 1500-talet, se teckning sidan 8. Alternativt satt skåpet i kyrkans nordöstra hörn. Reformationen i Sverige inleddes på 1520-talet och fick sin stadfästelse genom Uppsala mötes beslut 1593. Kyrkan i Sverige övergick då från att vara en katolsk kyrka till att bli en luthersk kyrka. I och med reformationen togs Mariabilder/skulpturer successivt ner.

I Hammarö kyrka togs Mariaaltarskåpet troligen ner under 1600-talet. Men först år 1748 fick kyrkan en ny altaruppsats och då placerades Mariaaltarskåpet på korets södra vägg.

Mariaaltarskåpets symboler

I mittdelen, corpus, ser vi Maria med Jesus på sin vänstra arm. Maria avbildas här som den **apokalyptiska kvinnan**. Hon har en krona på huvudet och står på ett **moln**. Molnet symboliserar att Maria gömmer världens sol, Jesus, i sitt sköte liksom molnet döljer solen.

Den här typen av Mariabilder började användas under 1200-talet och kom att bli ett populärt motiv. Inspirationskällan var ett avsnitt ur uppenbarelsboken, där det berättas om en kvinna som blev havande och födde en son, Uppb 12:1. Uppenbart har bibeltolkare sett det som att det är Maria och Jesus det handlar om. I sin högra hand håller Maria ett guldfärgat **päron**, det symboliserar fruktsamhet, modersbrösten. Jesus är frukten av Maria. Motivet med ett päron i Marias hand kom under senmedeltiden.

Detalj druvklase i Jesus vänstra hand.

Jesus håller en **druvklase** i sin vänstra hand. Druvklasen som sådan och dess druvsaft symboliserar vin, dvs. Kristi blod. Runtom Maria och Jesus utgår snidade strålar, de bildar en **mandorla** (en slags mandelformad gloria som omger Guds, Kristi eller Marias gestalt).

Mose

Mose med lagens tavlor (dörren till vänster) tio Guds bud, 2 Mos 31:12-18. I sin högra hand håller Mose en stav och på hans huvud sitter horn.

Att Mose avbildades med horn sägs bero på en felöversättning från hebreiskan. Kyrkofadern Hieronymus översatte den katolska kyrkobilabeln, Versio Vulgata, från omkring år 400. Ordet karan, som betyder strålände, sken, förväxlades med keren som betyder horn. Trots att man redan 1541 i den svenska kyrkobilabeln talar om strålgans, 2 Mos 34:29, så präglade traditionen från medeltiden bildspråket ända in på 1700-talet.

Aron

Aron, Moses bror (dörren till höger), klädd i den judiska prästens särskilda ämbetsdräkt.

Aron håller upp ett rökelsekar och en bok. Längst ner på ytterplagget, efoden, hänger bjällror, om halsen en bröstsköld med tolv ädelstenar (på målningen ses endast 9 st) som representerar Israels tolv stammar, 1 Mos 29-30, 35. På sitt huvud har Aron en huvudbindel och ett diadem. Diademet var ett tecken på prästens ställning som medlare mellan Gud och folket. I 4 Mos 6:22-23 står: ”Herren talade till Mose: Säg till Aron och hans söner: Med dessa ord skall ni välsigna Israels folk.” **Herrens välsignelse** som läses på gudstjänster i dag, om än i omskriven form, kom till människan från Gud genom Mose och Aron.

Herren välsigne er och bevarer er Herren låte sitt ansikte lysa över er och vare er nådig. Herren vände sitt ansikte till er och give er frid. I Fadrens och Sonens och den helige Andens namn. Amen

Mose med lagens tavlor, Tio Guds bud.

Aron, Moses bror; klädd i den judiska prästens särskilda ämbetsdräkt.

Nattvarden

Jesus instiftade nattvarden kvällen före sin död, Matt 26:17-29.

Då vi firar nattvard läses **instiftelseorden**: ”Den natt då Jesus blev förrådd tog han ett bröd, tackade, bröt det och gav åt lärjungarna och sade: ’Tag och ät. Detta är min kropp som blir utgiven för er. Gör detta

till min åminnelse’. Likaså tog han kalken, tackade och gav åt lärjungarna och sade: ’Drick av den alla. Denna kalk är det nya förbundet genom mitt blod, som blir utgjutet för många, till syndernas förlåtelse. Så ofta ni dricker av den, gör det till min åminnelse’.”

Bilden ovan:

Mässhake fr. år 1969 av C. Lindahl-Sonesson.

Kalk fr. år 1809 av C.F Seseman, Arboga.

Präst och diakonstola fr. år 2008 av A. Eriksdotter, vävda av K. Gustavsson.

Nattvardssilver

Av Handarbete MGAB II Löfman, fr. år 1984.
Då nattvard firas används **nattvardskärl**:
kalk, patén, oblatask och vinkanna.

Kalk - bägare för vinet.

Patén - fat för nattvardsbrödet, oblater.

Oblatask.

Vinkanna.

Oblat, nattvardsbröd (oblatas på latin, betyder offrad). Brödet är symbol för evigt liv.
Ingredienser: glutenfri brödmix och vatten.

Detalj av kalkduk från år 1765 i siden med silverbroderier, ursprungligen rosa.

Kalkduk och bursa

När nattvarden dukas fram används ofta också en kalkduk (duk som täcker kalken och paténer innan nattvarden börjar) och bursa (fodral för corporalet, den duk som nattvarden dukas på).

Sockenbudstygg från år 1790.

Sockenbudstygg

Transportabla nattvardskärl som en präst tar med vid t.ex. sjukbesök för att kunna dela ut nattvarden. På det läderklädda fodralet som sockenbudstyget förvaras i står intryckt: Hammarö kyrka 1790.

Textilier

De liturgiska textilierna (paramenta på latin) består av altarets, nattvardens och prästens skrud och har sitt ursprung långt tillbaka i tiden.

I 2 Mosebok 28:2-5 kan vi läsa när Gud talade med Mose.

”Dessa plagg skall de göra: bröstväska, efod, kåpa, mönstrad tunika, turban och bälte. De skall sy heliga dräkter åt din bror Aron och åt hans söner, så att de kan vara mina präster. Till dessa dräkter skall de använda guld, violett, purpurrött och karmosinrött garn och fint lingarn”.

2 Mos 28:4-5

Altarbrun, antependium se sidan 13

Predikstolshänge se sidan 31

Kor- och gångmatta se sidan 13

Bårtäcke se sidan 33

Mässhake

(på latin Casula= litet hus) bärs av den präst som är celebrant (den präst som läser instiftelseorden) vid nattvardsfirande, dvs. mässan. Mässhakens ursprung är den antika resemanteln. Sin nuvarande form fick mässhaken under medeltiden.

Stola (se sid 20, 24)

Stolan påminner om Kristi ok. Matt 11:29.

”Ta på er mitt ok och lär av mig, som har ett mildt och ödmjukt hjärta.”

Detaljbild till vänster: Stola från 2008, av A. Eriksdotter, vävd av K. Lindberg.

Mässhake och stola bärs över en vit lång klädnad, **alba** (latin=vit). Till alban hör en snodd (cingulum på latin=bälte) som fäster stolan och håller samman alban. Stola kan också bäras över ett **röcklin** (fr. tyskan=liten rock).

De liturgiska färgerna

De liturgiska textilierna i kyrkorummet växlar färg under kyrkoåret. **Den röda färgen** symboliserar helig ande, blod, eld.

Vitt är glädjens färg och berättar om seger och renhet.

Mässhake från år 1969 av C. Lindahl-Sonesson. Ryggens motiv: broderad duva och druvklase. Framsidans motiv: broderad triangel med duva.

Blått/ violett symboliserar bot, fasta och eftertanke, blått är också Marias färg.

Mässhake från år 1964 av A.L. Odelqvist-Kruse, Libraria. Diskret broderi på framsidan som antyder Jesu fem sår; baksidan kristusmonogram.

Grönt - symboliserar det andliga växandet.

Mässhake från år 1965 av A.L. Odelqvist-Kruse, Libraria. Vävd i ylle. Guldstickad mindre triangel inskriven i cirkelformat violett fält på framsidan.

Svart - är sorgens färg.

Mässhake från år 1792 i barockmodell. Svartbrun sammet med silverbroderi, triangel med inskrivet Jahve, omgivet av strålar.

Konfirmation

Confirmatio på latin=bekräftelse

Att vara med i en konfirmandgrupp kan ses som att vara med på en upptäcktsresa. Tillsammans med kompisar och ledare får du en möjlighet att diskutera livsviktiga frågor som t.ex. meningen med livet, framtiden och kärleken.

Konfirmandtiden avslutas med en konfirmationsgudstjänst. En viktig del under den gudstjänsten är bön med handpåläggning. Präst och medhjälpare lägger då handen på varje konfirmands huvud och säger:

"Må Guds goda ande leda dig på alla dina vägar, Amen".

1. Vi ber för konfirmanderna till dig som skapat allt i dopets vatten du dem gav ditt ja till deras ja.

2. Kom himlens kärlek, hopp och tro i deras liv på jord, låt dem få känna dig som vän i himmelrikets tjänst.

6. Ge våra konfirmander lugn i prövningarnas stund. Ge skydd mot det som är för svårt, gå med dem där de går.

Psalm 902

Ridkonfirmation sommaren 2008.

Gudstjänst

Foto från familjegudstjänst 1 juni 2008, där spädbarnsrytmiken medverkade.

Ljusen är tända och blommorna doftar till fest när vi firar gudstjänst, för Kristus är mitt ibland oss.

I stort sett varje söndag firar vi gudstjänst i Hammarö kyrka. Där möter vi varandra och Gud. I centrum finns altaret för nattvards-

firande, bön och bibelläsning. När prästen går upp i predikstolen är Guds Ord i centrum. Kyrkan är platsen för livets alla högtider. När det är dop i vår kyrka, vilket det är i stort sett varje lördag och ibland också i söndagens gudstjänst, står dopfamiljen i centrum. Dopet gör oss till en stor familj utan gränser.

Vid altarringen ger brudparet sina löften och konfirmanderna sin trosbekännelse. Vid begravningar tar människor avsked av en älskad anhörig. Det pågår egentligen alltid en gudstjänst. Det sker när någon går in i kyrkan, kanske tänder ett ljus och ber en bön.

Vigsel

Foto: Josefin Ivarsson

Imänniskors vänskap och kärlek till varandra anar vi också Guds kärlek. Det gäller all vänskap liksom relationen mellan två människor.

"Kärleken är tålmodig och god. Kärleken är inte stridslysten, inte skrytsam och inte uppblåst. Den är inte utmanande, inte självisk, den brusar inte upp, den vill inte något ont. Den finner inte glädjen i orätten men gläds med sanningen. Allt bär den, allt tror den, allt uthärdar den."

1:a Korinthierbrevet 13:4-7

Jag tror att Gud är kärleken i löftet som vi ger, som drömmer sig mot framtiden och tror på det som sker.
Psalms 903

Glasmålningar

Glasmålningar från år 1934, utförda efter kartonger av konstnären Gunnar Torhamn av glas-tekniker Hugo Schulz. Glasmålningarna satt först i koret men flyttades 1968 till korsarmarna.

Fönstret, norra korsarmen:
Jesu besök hos Maria och Marta, Luk 10:38-42.

Fönstret, södra korsarmen:
Fiskfångsten, Luk 5.

Predikstol

Skuren i trä från år 1934 av Peder Jensen. Motiv på korgen: De fyra evangelisterna.

I 1571 års kyrkoordning påbjöds predikstol i alla kyrkor. Dess praktiska funktion är att den som talar i kyrkorummet skall höras och synas. Men predikstolen är också en symbol för Guds ord som förkunnas i kyrkorummet. År 1748 fick kyrkan sin första predikstol i barockstil. År 1822 plockades den ned och ersattes av en enklare predikstol som fanns kvar fram till 1934.

Predikstolens motiv

Motivet på korgen är skurna i trä och föreställer de fyra evangelisterna, (de män som skrev ner evangelierna, glädjebudskapen, om Jesus) med sina attribut/symboler.

Symbolema anknuter till profeten Hesekiels syner, Hes 1:4f. På 300-talet berättade kyrkofadern Hieronymus om evangelistsymbolerna.

Från vänster:

Matteus med en bevingad människa som symbol.

Matteusevangeliet börjar med text om Jesu mänskliga härstamning.

Markus-lejon, ökendjur. Markus-evangeliet börjar med berättelsen om Johannes döparen i öknen.

Lukas-oxe, last/offerdjur. Lukasevangeliet börjar med berättelsen om prästen Sakarias som offrade i templet.

Johannes-örn, symbol för upphöjdhed och det majestätiska.

Timglas

Timglaset från 1600-talet användes för att mäta tid och symboliserar tidens obevkliga flykt.

Predikstolshänge

Framtill på predikstolen hänger ett predikstolshänge (från år 1965 av A.L Odelkvist-Kruse, Libraria) i blått med silverbroderi föreställande en stiliserad törnekrona.

Timglas

Matteus

Markus

Lukas

Johannes

Orgel

Orgeln är byggd av A. Magnusson orgelbyggeri, Mölnlycke, år 1971.

Kyrkorgel förekom i Sverige redan på medeltiden, men blev vanlig i våra kyrkor först på 1800-talet. Hammarö kyrka fick sin första orgel år 1860. Den köptes på auktion efter klockaren Melanoz i Östra Åmtevik.

År 1890 byttes orgeln ut till en ny, byggd av A.G. Pettersson från Älvsbacka. År 1926 fick kyrkan en ny orgel igen, byggd av Gebrüder Rieger. Orgeln byggdes om och utökades med tre stämmor år 1943.

Dagens orgel är byggd av A. Magnusson orgelbyggeri, Mölnlycke, år 1971. Orgeln invigdes på Domsöndagen 1971. Dagen till ära spelade Hammarösonen Alf Linder.

Orgeln har mekanisk traktur, 20 register och tremulant. Det finns också fria kombinationer.

Orgelns disposition

Huvudverk, Man I

Principal 8'
Rörflöjt 8'
Oktava 4'
Mixtur 4'
Trumpet 8'

Pedal

Subbas 16'
Gedackt 8'
Oktava 4'
Rauschkvint 3'
Fagott 16'
Skalmeja 4'

Svällverk, Man II

Gedackt 8'
Principal 2'
Rörflöjt 4'
Nasat 1 1/3'
Sesquialtera 2'
Cymbal 3'
Krumhorn 8'

Koppel

Man II/Man I
Man I/Ped.
Man II/ped.

Skalmeja är ett blås-instrument som var populärt under medeltid och renässans. Skalmeja är också en orgel-stämma.

Begravning

Det är viktigt att ta farväl. Särskilt viktigt är det vid livets slutliga avsked - döden. Seder i samband med en begravning fyller grundläggande mänskliga behov av trygghet och kontinuitet.

Begravningsgudstjänsten i Svenska kyrkan fungerar som en ritual för avsked. Den kan bli en akt av kärlek till den avlidne. Där kan vi tacka för vad den döde givit oss. Prästen lyser frid över den avlidne och överlåter henne/honom i Guds gemenskap.

Varje begravningsgudstjänst anpassas till den situation som råder och prästen och de anhöriga utformar den ofta tillsammans. Efter gudstjänsten fortsätter gemenskapen ofta i en eftersamling där vi minns den avlidne i en stunds samvaro.

Om så önskas finns ett bårtäcke (fr. år 2002 av A. Hedlund och A. Eriksdotter) att använda vid begravningsgudstjänsten. Det gröna bårtäcket har en broderad bård med vitsippor (detaljbild till vänster).

Må din väg gå dig till mötes och må vinden vara din vän och må solen värma din kind och må regnet vattna själens jord och tills vi möts igen må Gud hålla, hålla dig i sin hand.

Psalm 730

Kyrkogården

Historik

Den medeltida kyrkogården har utvidgats flera gånger. Första gången var på 1750-talet.

Den södra kyrkogården tillkom år 1946.

År 1973 byggdes ett begravningskapell, numera Mariakapellet

(renoverat år 2002), och ett bårhus.

Norr om kyrkan ligger minneslunden som tillkom år 1982.

Norra kyrkogården

Kyrkogården är belägen vid Hammarö kyrka och innefattar kistgravar och urngravar. Ett flertal stora gravar präglar området liksom närheten till kyrkan. Efter vägen mot Södra kyrkogården passerar man **Stigluckan** (byggd år 1946, arkitekt E. Lundberg), Sockenstugan och hembygdsgården, f.d. klockargården.

Södra kyrkogården

Kyrkogården är belägen intill villasamhället Lövnäs i vacker tallskog. Det finns kistgravar och urngravar samt urngravsområdet "Tallen". I bortre delen av kyrkogården är ett stort träkors rest.

*Minneslunden vid Hammarö kyrka Allhelgonahelgen 2008.
Traditionen att tända ljus till minne av de döda började i Sverige för drygt ett sekel sedan.*

Minneslunden

Minneslunden är ett anonymt gravskick där de anhöriga inte är med vid gravsättningen. Man har inte kännedom var inom området gravsättningen skett. Utsikten över Vänern är en fin plats att slå sig ner för stillhet.

Västra kyrkogården

Kyrkogården är belägen på vänster sida om vägen mot Hammars udde och består av kistgravar och urngravar samt urngravområdet "Björken". På denna kyrkogård sker de flesta av dagens gravsättningar.

Västra kyrkogården.

Ljusbärare från 1993.

Klockstapeln

Uppförd av Sven Bryngelsson, Karlstad, år 1736.

En äldre klockstapel omnämns redan år 1680. Dagens klockstapel var från början öppen. Sitt nuvarande utseende fick klockstapeln år 1811.

Lillklockan, i malm, göts år 1722.

Överst runt klockan har den inskriptionen:

”Helig Helig är herren Zebaot. ESA 6:3”

Nederst runt klockan:

”Kaller tillhopa menigheten till herrans eders Gudz hus och roper til herran. JOEL. 1:14”

Storklockan, i malm, göts år 1756 och har inskriptionen:

”At minna hiertan på med bön sin Gud åkalla
At samla ropa hielp när eld vil överfalla
At bod när en siäl från kroppen tags till Gud
At lik i jorden giöms det tecknas med mit liud”

Slutord

Flygfoto: Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet.

Kyrkan rymmer långt fler föremål, ljusstakar, kollekt håvar... än vad foldern berättar om. Många föremål är skänkta av privatpersoner, föreningar och företag. Uppgifter om vem som skänkt vad kan läsas i kyrkans **inventarieförteckning** som är placerad på pastorsexpeditionen, Skoghall. Fråga gärna personalen om det är något du undrar över eller läs vidare i litteratur om kyrkan (se käll- och litteraturförteckning på nästa uppslag).

Ett stort tack till Karlstads stift som finansierat framtagandet av foldern.
Tack också till er som korrekturläst:
Eva Almqvist, församlingsbo, Susanne Jacobsson, kyrkvaktmästare Hammarö församling, Hans-Olof Boström, professor em. i konstvetenskap, Maud Forsberg, byggnadsantikvarie Värmlands Museum, Inge Bredin, kaplan Karlstad stift. Erik och Jonatan Söderström, studerande, Skoghall.

Käll- och litteraturförteckning

Muntliga källor

Bygdén, Bengt, hantverkare södra Råda projektet, Hova, samtal 14/4 2009.
Burgman, Ernst Henrik, Magnusson Orgelbyggeri, Veddinge, samtal 24/2 2009.
Lindberg, Håkan, 1:e konservator, Historiska museet, Stockholm, samtal 5/5 2007.
Nitenberg, Annelie, doktorand arkeologi, Göteborgs universitet, samtal 19/3 2009.

Otryckta källor

Björklöf, Susanna, *Antikvarisk rapport. Åtgärder och konservering av inventarier i Hammarö kyrka 2008*, Länsstyrelsen, Värmland, 2008.
Hederstedt, Anna, *Isac Schullström. Värmländsk mästare i kyrkligt bildsnideri från 1700-talet*, C-uppsats i konstvetenskap, Karlstads universitet, 2003.
Inventarieförteckning över Hammarö kyrka, Hammarö församling.
Löfgren, Jan, *Från Adam och Eva till yttersta domen, bildprogrammet i Hammarö kyrkas medeltida kor*, C-uppsats vid konstvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, ht 1994.
Nitenberg, Annelie, *Färgspårsanalys av liljesten i Hammarö kyrka, Rapport 2009, provtagning och färganalys Hammarö 113*, Vänermuseet, Göteborgs universitet, 2009.

Arkivmaterial

Hammarö, Hammarö hembygdsförenings arkiv, Wenzel Björkhagen, Hammarö kyrka.
Karlstad, Värmlands arkiv, Hammarö kyrka.
Karlstad, Värmlands museums arkiv, Hammarö kyrka.
Stockholm, Vitterhetsakademiens Antikvariskt topografiska arkiv, Hammarö kyrka.

Tryckta källor och litteratur

Berggrén, Gunnel, *Prästens kläder och kyrkans textilier*, Verbum förlag, Stockholm, 2002.
Dahlby, Frithiof, *De heliga tecknens hemlighet, symboler och attribut*, Verbum förlag, Stockholm, (1963) 1995.
Forsberg, Maud, red., *Kyrkor i Karlstads stift, del 1, inventerade 2002-2005*, Värmlands museum och Karlstads stift, Karlstad, 2008.
Kjellin, Helge, ”Nya bidrag till Hammarö kyrkas historia”, *Hammarö, en hembygdsbok*, Leif Wiklundh et al., Hammarö köping, Hammarö, 1957.
Kyrkomöte, 1987, *Den svenska kyrkohandboken I och II*, Verbum förlag, Stockholm, 1999.
Lindhall, Göran, red., *Värmland landskapets kyrkor*, Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm, 2006.
Martling, Carl Henrik, *Den talande tystnaden*, Verbum förlag, Stockholm, (1987) 1996.
Martling, Carl Henrik, *Liturgiskt lexikon*, Verbum förlag, Stockholm, 2000.
Modig, Agneta, red. *Kormålningar i Södra Råda gamla kyrka*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2007.
Nisbeth, Åke, *Målaren Amund, borgmästare i Skänninge*, Olof Hägerstrand, red., Personhistorisk tidskrift 2004:2.
Nisbeth, Åke, *Hammarö kyrka*, redaktion Värmlands museum, Karlstad, (1969) 1986.
Sundman Hössjer, Boel, red. *Levande arv*, Verbum förlag, Stockholm, 2007.
Wadensjö, Bengt, ”Kyrkans kroppsspråk”, *Tidevarv komma, tidevarv försvinna*, Inge Bredin et al., Karlstads stift, Karlstad, 1997.
Kristiansson, Lennart, *Bildhuggarens verkstad*, red. Linneadotter, Lena, Länsmuseum Västernorrland, Härnösand, 2002.

A man in a dark jacket and light-colored trousers is vacuuming a red carpet in a church aisle. The church interior is visible, with ornate wooden carvings and a chandelier hanging from the ceiling. The scene is brightly lit, likely from natural light coming from the front of the church.

Gudstjänsten går mot sitt slut.
Psalmerna har sjungits, Guds ord förkunnats.
I förbönen har både döpta och avlidna
nämnts vid namn, livets början
och slut har mötts.
Kollekten samlas in till något
viktigt ändamål.
Herrens välsignelse läses.
Kantorn spelar postludiet.
Gudstjänstbesökarna går sakta ut,
de har mött varandra och Gud.
Konfirmanderna får signatur i sin
gudstjänstbok.
Psalmböckerna samlas in.
Ljusen släcks och ljusstakarna
plockas undan.
Kollekten räknas.
Prästen byter om.
Kyrkorummet städas inför morgondagen.
Fram till nästa gudstjänst kommer människor
att komma hit i enskildhet eller vid någon förrättning.
För stunden är det åter alldeles tyst och stilla.

Hammars gård

Huset är församlingshem sedan slutet av 1960-talet. Från början hörde flera byggnader till gården men idag finns endast mangårdsbyggnaden kvar. Huset byggdes år 1828 och är en timmerbyggnad med vit panel.

Pilgrimskapellet

Pilgrimskapellet öppnade 2008 och är öppet sommartid. Huset byggdes år 1838 och tjänade som bårhus fram till mitten av 1900-talet.

Mariakapellet, som kapellet kallas efter renoveringen 2002, byggdes år 1972, arkitekt Jacob van der Brink, Skanark Arkitektkontor AB.

